

**ПУБЛІКАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ВЧЕНИХ-ЕМІГРАНТІВ НА  
СТОРІНКАХ ЧАСОПISУ СТУДІУМ ПРАВОСЛАВНОГО  
БОГОСЛОВ'Я ВАРШАВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ “ELPIS”  
(1926–1937 рр.)**

Студіум православного богослов'я Варшавського університету (1925–1938) – один з цікавих культурно-освітніх феноменів міжвоєнної Польщі. Історія його заснування та функціонування<sup>1</sup> відображає всю складність та заплутаність ситуації, в якій перебувала Православна Церква в II-й Речі Посполитій. Навіть сама ідея створити православний богословський факультет у католицькій країні, з'явилась внаслідок болісного пошуку компромісу між потребою Варшавської митрополії мати свій вищий навчальний заклад та бажанням держави максимально контролювати процес підготовки богословів (як мінімум – задля того, щоб мати впевненість в їхній лояльності до польської держави). Відповідно, буквально кожен крок (вибір програми і мови викладання, підбір викладачів тощо) був пов'язаний з різного роду утрудненнями. Так, стандартна програма викладання в дореволюційних духовних академіях (а саме на них початково орієнтувалась церковна влада) не могла бути автоматично “допасована” до університетських вимог. Митрополія тривалий час не могла також виконати вимогу проводити викладання богословських дисциплін польською мовою: митрополиту Діонісію (Валединському) довелося навіть писати спеціального листа з цього приводу до Міністерства ісповідань та народної освіти<sup>2</sup>. Не просто було й знайти відповідних викладачів, адже вони мали бути не лише апробовані університетом (у сенсі відповідності кваліфікації), але й пройти перевірку у міністерстві ісповідань. Останнє ж ретельно вивчало біографії претендентів та наводило довідки на предмет їхньої

---

<sup>1</sup> M. Lenczewski, ks., *Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego*, Rocznik Teologiczny ChAT, z. 1–2 (1974) 53–126; M. Lenczewski, ks., *Studium Teologii Prawosławnej na Uniwersytecie Warszawskim w latach 1927–1939*, Warszawa 1992, 96 s.; А. Портнов, *Студіум православного богослов'я Варшавського університету (1925–1939)*, Український археографічний щорічник, вип. 10/11, К. 2006, с. 386–397. А. Портнов, *Наука у вигнанні: наукова і освітня діяльність української еміграції в міжвоєнній Польщі (1919–1939)*, X. 2008, с. 107–154.

<sup>2</sup> *Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo wyznań religijnych i oświecenia publicznego (AAN MWRiOP)*, sygn. 1107, к. 26–29. Лист митрополита Діонісія до міністра ісповідань та народної освіти Б. Міклашевського (26.03.1924).

політичної благонадійності. Далеко не всі з тих богословів, що їх пропонувало керівництво митрополії, “витримували” подібну перевірку<sup>3</sup>. В силу різних обставин, наявність досвіду роботи у російській вищій духовній школі було не “плюсом”, а “мінусом” для кандидатів (урядовці сумнівались у лояльності таких осіб, а фактичний керівник Студіум, митрополит Діонисій<sup>4</sup>, який не був знаним богословом і ніколи не викладав у вищій духовній школі, волів залишатись беззастережним авторитетом серед викладачів богословських дисциплін).

Складнощами супроводжувалась і організація видання друкованого органу Студіум – часопису “Elpis” (грецькою – “Надія”)<sup>5</sup>.

Наприклад, хоча формально його видавцями вважались Варшавський університет та Священний Синод Православної автокефальної Церкви в Польщі<sup>6</sup>, однак фінансування<sup>7</sup> майже повністю залежало від дотацій міністерства ісповідань<sup>8</sup>. Відповідно, коли урядовці не виділяли кошти, часопис (друкувався у Синодальній друкарні) або не виходив, або його вихід серйозно затримувався. Так, п’ятий “rocznik” (1931) вийшов аж через три роки після четвертого (1928)<sup>9</sup>.

<sup>3</sup> Так, наприклад, не отримали дозволу на переїзд до Польщі відомий російський богослов Ніколай Глубоковський (1863–1937) та професор Київської Православної богословської Академії Михайло Оксіук (1884–1961). Дет. див.: А. Стародуб, *Митрополит Георгій (Ярошевський) як ініціатор започаткування вищої православної богословської освіти в Польщі*, Київська Академія, 10 (2011) 198–211; А. Стародуб, *Професори КДА та православний богословський факультет у Варшавському університеті*, Пам’ятки України, 1 (2014) 14–21.

<sup>4</sup> Про діяльність митрополита Діонисія як керівника Студіум див.: Р. Кикинець, *Організація православного духовного образования в Польше*, “Его Блаженству, Блаженнейшему Дионисию, митрополиту Варшавскому и Вольнскому и всея Польши в день его юбилеев: 20-летнего епископства и 10-летнего митрополитства”, Варшава, 1933, с. 58–60; М. Bendza, *Metropolita Dionizy jako kierownik Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego*, Rocznik Teologiczny ChAT, z. 1 (2000) 39–52.

<sup>5</sup> На титульній сторінці назва подавалась грецькою мовою – “ΕΛΠΙΣ”.

<sup>6</sup> Починаючи з 1932 часопис виходив з підtitулом, в якому вказувалось, що він видається “przez metropolitę Djonizego przy współudziale profesorów Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego”.

<sup>7</sup> Всього вийшло 11 томів “ΕΛΠΙΣ” (1926, 1927 (2 випуски), 1928, 1931, 1932 (починаючи з цього року щорічник виходив у двох зошитах), 1933, 1934, 1935, 1936, 1937. Середній обсяг тому – 180–200 сторінок, наклад – 800 екземплярів. Дет. див. статтю о. Хенріка Папроцького у відновленому у 1999 році часописі “Elpis” (видається кафедрою православного богослов’я університету у Білостоці): Н. Paprocki, ks., *Bibliografia czasopisma teologicznego “Elpis” 1926–1937*, Elpis, 1 (1999) 27–43.

<sup>8</sup> *AAN MWRiOP*, sygn. 1262 (Organ Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego “Elpis”: subsydia).

<sup>9</sup> У 1930–38 роках виходило ще три періодичні видання, пов’язані зі Студіум: “Путь правды” (вийшло 2 випуски, у 1930 і 1934 роках), видавцем якого було “Коло православних студентів-богословів Варшавського університету”, “Вестник Братства православных богословов в

## А. Стародуб, Публікації українських вчених-емігрантів...

На початковому етапі керівництву Студіум вдалося відстояти право публікацій у часописі статей не лише польською, але й російською, французькою та українською мовами. Однак, на початку 1930-х, відсоток російсько- та україномовних статей зменшився, а від 1935 року “Elpis” друкувався виключно польською<sup>10</sup>. Багатомовність видання дезорієнтує окремих польських дослідників, частина з яких зараховує щорічник Студіум до російськомовної преси<sup>11</sup>, тоді як інші, з огляду на велику кількість статей у щорічнику українською, вважають його одним з умовно “українських” видань<sup>12</sup>. Ще одна група авторів обходить питання “мовно-культурних” орієнтацій “Elpis”, підкреслюючи його унікальне місце серед видань релігійних та етнічних меншин у П-й Речі Посполитій<sup>13</sup>. І лише в поодиноких публікаціях зроблено спробу розглянути часопис у контексті загального розвитку наукової періодики (зокрема – теологічної) 1918–1939 років<sup>14</sup>.

Журнал складався з таких умовних “секцій”:

- 1) Статті викладачів факультету науково-богословської та церковно-історичної тематики;
- 2) Рецензії на твори з богослов’я<sup>15</sup>, церковної історії, державно-церковних взаємин;

---

Польше” (протягом 1934–1938 рр. вийшло 10 номерів цього часопису) та “Nasza myśl” (підtitул: “Pismo wychowanków Państwowego Internatu dla studentów Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Józefa Piłsudskiego”, виходило у 1937–1939 рр.) Дет. див.: А. Кuryłowicz, *Prawosławne oficyny wydawnicze w II Rzeczypospolitej*, s. 205; С. Мишкарьова, *Освітньо-виховна діяльність Братства православних богословів у Польщі (1934–1938 рр.)*, Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету, 1 (2014) 269–275.

<sup>10</sup> Окремі автори помилково вважають, що тотально польськомовними були 13 зошитів “Elpis”. Див.: Н. В. Самосюк, *Православные синодальные издания в культуре Западной Беларуси, 1921–1939 годы*, Вестник Полоцкого государственного университета, 2012 (серия Е), с. 156.

<sup>11</sup> А. R. Sulawka, *Rosyjska i rosyjskojęzyczna prasa religijna w II Rzeczypospolitej*, Kultura – Media – Teologia, 10 (2012) 60, 70–71.

<sup>12</sup> E. Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce: 1920–1939*, Toruń 2001, s. 147–148.

<sup>13</sup> А. Kuryłowicz, *Prawosławne oficyny wydawnicze w II Rzeczypospolitej* [в:] P. Chomik, A. Mironowicz, U. Pawluczuk (red.), *Prawosławne oficyny wydawnicze w Rzeczypospolitej*, Białystok, 2004, s. 201–211; I. Choiński, *Wydawnictwa i prasa prawosławna w Polsce w 1918–1939* [в:] *Kościół prawosławny w Polsce dawniej i dziś*, red. nauk. L. Adamczuk, A. Mironowicz, Warszawa 1993, s. 146–152. А. Mironowicz, *Kościół prawosławny na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, Białystok, 2005, s. 197.

<sup>14</sup> G. Wrona, *Polskie czasopisma naukowe w latach 1918–1939*, Kraków, 2005, s. 146.

<sup>15</sup> Часткова бібліографія суто богословських публікацій (патристичні дослідження) див.: Н. Paprocki, ks (oprac.), *Patrystyczna zawartość czasopisma “Elpis” [1926–1937]*, Vox Patrum 10, z. 19 (1990) 1007–1011.

3) Офіційні звіти про діяльність Студіум за кожен академічний рік<sup>16</sup> та інша інформація про події в житті Студіум (затвердження Тимчасового Статуту Студіум<sup>17</sup>, урочистості з нагоди річниць з дня заснування<sup>18</sup> тощо);

4) Рецензії на дипломні роботи студентів Студіум;

5) Некрологи (найчастіше оформлені у вигляді спогадів про покійного (“wspomnienia pośmiertne”));

6) Анонс змісту наступного номера.

На сторінках “Elpis” було опубліковано праці Івана Огієнка (1882–1972)<sup>19</sup> (викладав на Студіум у 1926–1931 роках)<sup>20</sup>, В’ячеслава Заїкина (1896–1941) (працював у Варшавському університеті у 1926–1927 роках, деякий час виконував функції технічного редактора видання)<sup>21</sup>, Василя Біднова (1874–1935) (працював у Варшаві останні 6 років життя)<sup>22</sup>, Олександра Лотоцького (1870–1939)<sup>23</sup> (викладав на

---

<sup>16</sup> Звіти про діяльність Студіум публікувались також у вигляді окремих брошур. Перший такий звіт (за 1925–1932 рр.) було опубліковано в 1932: *Sprawozdanie z działalności Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego za lata akademickie 1925–1932, przedstawione przez Kierownika Studium Teologii Prawosławnej, Prof. Zw. Mag. Sw. Teologii Prawosławnej, Księdza Metropolite Djonizego (Waledyńskiego), na posiedzeniu Kolegium Wykładających Studium z dnia 1-go lipca 1932 roku*, Elpis, r. VI, z. 1–2 (1932) I–LXII. У 1933–37 публікувались звіти за відповідний академічний рік.

<sup>17</sup> *Statut Tymczasowy Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego*, Elpis, r. II (1927) 203–207.

<sup>18</sup> *Uroczystość obchodu drugiej rocznicy otwarcia Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego*, Elpis, r. III (1928) 87–96.

<sup>19</sup> Про цей період життя та діяльності Огієнка дет. див.: М. Ковальський, *Персональна справа Івана Огієнка в Архіві Нових Актів у Варшаві*, Український історик, 1–4 (Нью-Йорк 1995) 259–267; Г. Купріянович, *Варшавський період у житті та діяльності Івана Огієнка (1926–1940 рр.)*, [в:] *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник: серія історична та філологічна*, [редкол.: О. М. Завальнюк (гол. ред.), Є. І. Сохацька (відп. ред.) та ін.], Кам’янець-Подільський, 2011, вип. VIII, с. 92–135.

<sup>20</sup> *Справа професора І. Огієнка збереглась серед особових справ викладачів Студіум: AAN MWRiOP, sygn. 4692 (Ogijenko Jan, 1925–1932)*.

<sup>21</sup> Про В. Заїкина, у тому числі – й про його роботу в Варшаві: А. Портнов, *В’ячеслав Заїкин: історик із багатьма обличчями*, Збірник Харківського історико-філологічного товариства, X. 2004, т. 10, с. 89–112; А. Портнов, *Наука у вигнанні: наукова і освітня діяльність української еміграції в міжвоєнній Польщі (1919–1939)*, X. 2008, с. 131–134.

<sup>22</sup> Про “варшавський” період життя та діяльності В. Біднова див.: А. Портнов, *Василь Біднов: з Катеринослава до Варшави*, Вісник Дніпропетровського університету: Історія та археологія, 10 (2002) 196–198; А. Портнов, *У пошуках “українського Гайдельбергу”: штрихи до наукової діяльності Василя Біднова (1918–1930-ті роки)*, Красзнавство, 1–4 (2003) 133–134; В. І. Ульянович, *Василь Біднов*, Історіографічні дослідження в Україні, К. 2003, вип. 12, с. 303–340.

А. Стародуб. Публікації українських вчених-емігрантів...

Студіум у 1928–1938 рр.)<sup>24</sup> та Дмитра Дорошенка (1882–1951)<sup>25</sup> (професор Варшавського університету у 1936–1938 рр.)<sup>26</sup>.

Жоден з них не був фаховим теологом (у сенсі наукової спеціалізації). Більше того, богословську освіту мали лише Олександр Лотоцький (випускник КДА 1896-го року, кандидат богослов'я) та Василь Біднов (закінчив київську академію в 1902 році, у 1909-му Радою КДА йому було присуджено ступінь магістра богослов'я). Відповідно, переважна більшість наукових розвідок, опублікованих українськими вченими-емігрантами в часописі Студіум, торкалися проблем історії Церкви, церковного права, мистецтва та літургії. Так, проф. І. Огієнко на сторінках “Elpis” опублікував розвідки про українську вимову богослужбових текстів<sup>27</sup> та практику вживання мов у богослужіннях слов'янських церков<sup>28</sup>. Публікації в часописі відображають, з одного боку, спеціалізацію Огієнка на Студіум (він викладав граматику церковно-слов'янської мови та кириличну палеографію), а з другого – дають уявлення про наукові знахідки та творчі зацікавлення вченого за межами суто філологічних студій. Наприклад, одна зі статей Огієнка була присвячена долі книги “Синод Луцький 1638 р.”. Це видання, в якому описано перебіг та рішення Синоду Острозько-Луцької єпархії 1638 року, вважалось втраченим, однак вченому вдалось знайти його примірники в Публічній бібліотеці Варшави<sup>29</sup>. Ще одна публікація Огієнка стосувалась історії художніх розписів каплиці Св. Трійці в Люблінському замку<sup>30</sup>. Серед статей Огієнка є й науково-

---

<sup>23</sup> Особова справа проф. О. Лотоцького: AAN. MWRiOP, sygn.4086 (Łotocki Aleksander; 1928–1938).

<sup>24</sup> Про життя та діяльність О. Лотоцького у 1929–1939 рр. див.: І. Коровицький, *Олександр Лотоцький у Варшаві в рр. 1929–39* [в:] *Лицар праці і обов'язку: Зб., присвячений пам'яті Олександра Лотоцького-Білоусенка*, Торонто; Нью-Йорк, 1983, с. 74–83; О. О. Дудко, *Польський період життя і діяльності Олександра Лотоцького (1928–1939 рр.)*, UCRAINICA POLONICA, К.; Житомир, 2008, вип. 2, с. 172–182.

<sup>25</sup> Особова справа проф. Д. Дорошенка: AAN MWRiOP, sygn.2254 (Doroszenko Dymitr; 1935–1938).

<sup>26</sup> Про наукову та викладацьку діяльність Д. Дорошенка у Вашавському університеті та Українському науковому інституті див.: Д. Бурім, *Варшавський період життя і діяльності Д. І. Дорошенка (1936–1939)*, Наукові записки: Збірник праць молодих вчених та аспірантів, К. 1999, т. 4, с. 283–296.

<sup>27</sup> І. Огієнко, *Українська вимова богослужбового тексту в XVII віці*, Elpis, r. I (1926) 9–32.

<sup>28</sup> І. Огієнко, *Богослужбова мова в слов'янських церквах: збірка рецензій на нові видання*, Elpis, r. V (1931) 189–217.

<sup>29</sup> І. Огієнко, *Загублений кременецький стародрук: “Синод Луцький” 1638 р.*, Elpis, r. V (1931) 86–92.

<sup>30</sup> І. Огієнко, *Люблінські написи 1418 р.*, Elpis, r. IV (1928) 65–72.

популярні (наприклад – нарис історії розвитку церковно-слов'янської мови)<sup>31</sup>.

Цікаво, що одна зі статей професора (“Оповідання ченця Хороброго про письмена слов'янські”), яка вперше з'явилась на сторінках “Elpis” (у третьому випуску, 1927 рік), була наступного року опублікована також і в “Записках Історично-Філологічного Відділу ВУАН”<sup>32</sup>. Обставини, за яких був здійснений київський “передрук” – остаточно не з'ясовані<sup>33</sup>.

На іншу статтю Огієнка (про варіанти кириличної графіки Х–XVII ст.) відгукнувся відомий польський історик Казімеж Ходиницький (рецензія опублікована в віленському часописі “Ateneum Wileńskie”)<sup>34</sup>.

Олександр Лотоцький, який очолював на Студіум кафедру історії православних церков у слов'янських країнах та Румунії, опублікував у часописі статті, присвячені проблемам церковно-правних основ створення Помісних церков<sup>35</sup>, а також особливостям українського архієрейського Службника<sup>36</sup>. Більшість “великих” публікацій Лотоцького “варшавського” періоду (“Українські джерела церковного права”, “Автокефалія”, 4 томи спогадів) виходили в серійних виданнях Українського наукового інституту<sup>37</sup>, натомість в “Elpis” він, переважно, розміщав невеликі за обсягом рецензії<sup>38</sup>.

У фокусі уваги Лотоцького-рецензента опинялись, насамперед, три групи публікацій: монографічні дослідження, присвячені історії Православної церкви в давній Польщі<sup>39</sup>, книги та брошури про

<sup>31</sup> І. Огієнко, *Історія церковно-слов'янської мови: короткий науково-популярний нарис*, Elpis, r. V (1931) 20–37.

<sup>32</sup> І. Огієнко, *Оповідання ченця Хороброго про письмена слов'янські*, Записки Історично-Філологічного Відділу, К. 1928, кн. XVI, с. 26–47.

<sup>33</sup> М. Тимошик, *Українознавчі проекти видавництва “Наша Культура” у Варшаві (20–30-ті роки XX ст.) та їх актуальність для сучасності*, Studia Ucrainica Varsoviensia, 3 (2015) 377–388.

<sup>34</sup> K. Chodyncki, “Wzory pism cyrylickich X–XVII w. Seminarjum Paleografii Cyrylickiej Studium teologii prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego”, *J. Ogijenko, Odbitka z “Elpis” 1927, ks. II–III: [recenzja]*, Ateneum Wileńskie, r.4, z. 12 (1927) 225–227.

<sup>35</sup> О. Лотоцький, *Церковно-правові основи автокефалії*, Elpis, r. V (1931) 58–71.

<sup>36</sup> О. Лотоцький, *Український Архиєратикон*, Elpis, r.VI, z. 1–2 (1932) 129–183.

<sup>37</sup> Бібліографію публікацій О. Лотоцького див.: В. Швидкий, *Олександр Лотоцький (1870–1939 рр.): бібліогр. покажчик*, Молода нація, 1 (2003) 198–250. Частину публікацій Лотоцького “варшавського” періоду в ній не відображено.

<sup>38</sup> Г. Михайленко, *Рецензування як складова інтелектуальної біографії Олександра Лотоцького*, Scriptorium Nostrum, 1 (2014) 51–69.

<sup>39</sup> Prof. A. Łotocki, *Kazimierz Chodyncki. Kościół prawosławny a Rzecz-Pospolita Polska. 1370–1632. I–XXI + I–632. 1934*, Elpis, r. VII, z. 2 (1934) 153–155; Prof. A. Łotocki, *E. Sakowicz*.

А. Стародуб, Публікації українських вчених-емігрантів...

актуальну на той час ситуацію в сфері державно-церковних взаємин<sup>40</sup>, а також публікації про релігійні рухи в II-й Речі Посполитій (протестантські деномінації, Польський народний костел та ін.)<sup>41</sup>.

Вчений відгукнувся на нарис історії російського богослов'я авторства проф. Н. Глибоковського<sup>42</sup>, а також на огляд правового становища та адміністративного устрою нових автокефальних православних церков (автор – болгарський протоієрей С. Цанков)<sup>43</sup>. Відслідковування дослідником ситуації, в якій перебувала Церква в СРСР також знайшла своє відображення в окремих його оглядах-рецензіях<sup>44</sup>.

Доробок інших українських викладачів Студіум на ниві рецензування – значно скромніший. Так В'ячеслав Заїкін (викладав латинську мову та, деякий час, історію церков у слов'янських країнах та Румунії) опублікував рецензію на праці українських вчених з церковно-історичної тематики, які вийшли друком протягом 1920–1927 років<sup>45</sup>, а також огляд досліджень про життя та творчість філософа Григорія Сковороди<sup>46</sup>. Заїкін є також автором рецензії на публікацію ще одного українця (випускника 1930 р., пізніше – викладача Студіум)<sup>47</sup> Івана

---

*Kościół prawosławny w Polsce w epoce sejmu wielkiego, 1788–1792, I–XII + 1–272. W-Wa, 1935. Nakładem Warszawskiej Metropolji Prawosławnej, Elpis, r. VIII, z. 1–2 (1935) 307–313; Prof. A. Łotocki, Janusz Woliński. Polska i kościół Prawosławny, zarys historyczny, Lwow, 1936, str. 150, Elpis, r. IX, z. 1–2 (1936) 227–230.*

<sup>40</sup> A. Ł., *Dr. St. Piekarski. Wyznania religijne w Polsce. Warszawa. 1927; Wikt. Piotrowicz. Z zagadnień wyznaniowych w Polsce. Wilno. 1930, Elpis, r. V (1931) 181–183; A. Ł., Suchenek-Sucheci Henryk. Państwo a Cerkiew Prawosławna w Polsce i w państwach ościennych. Warszawa. 1930, Elpis, r. V (1931) 183–184.*

<sup>41</sup> A. Ł., *Ks. Dr. Stefan Grelewski. Sekty religijne w Polsce. – Radom. – 47 s., Elpis, r. VII, z. 2 (1933) 156–157; A. Ł., Ks. Dr. Stefan Grelewski. Kościół Narodowy w Polsce, jego zasady, organizacja i rozwój, wydanie drygie rozszerzone, Sandomierz, 1936. Str. 36, Elpis, r. XI, z. 1–2 (1937) 262–263; A. Ł., I. Власовський. Сучасний українсько-євангеліцький рух. Кремянець. 1936. Str. 94 (odbitka z “Церква і народ” за 1936 r.), Elpis, r. XI, z. 1–2 (1937) 263–264; A. Ł., Zygmunt Wolski, Sędzia Sądu Apelacyjnego w Poznaniu; Walka Badaczy Pisma świętego o zniszczenie obecnego porządku świata, Poznań, 1936. Str. 59, Elpis, r. XI, z. 1–2 (1937) 264–265.*

<sup>42</sup> A. Łotocki, Глибоковський Н., проф. *Русская богословская наука в её историческом развитии и новейшем состоянии. Варшава, 1928, Elpis, r. V (1931) 178–180.*

<sup>43</sup> A. Łotocki, Цанков Стефан, протопресвітер, проф. *Положението и уредбата на найновите православни церкви. Софія, 1929, Elpis, r. V (1931) 180–181.*

<sup>44</sup> A. Ł., Орлеанский Н. *Закон о религиозных объединениях Р.С.Ф.С.Р. Издательство “Безбожник”. Москва. 1930, Elpis, r. V (1931) 184.*

<sup>45</sup> Z.W., *Najnowsze prace ukraińskie z historii kościoła (1920–1927)*, Elpis, r. III (1927) 102–111.

<sup>46</sup> В. Заїкін, *Нові праці про українського релігійного мислителя Гр. Сковороду*, Elpis, r. II (1927) 180–191.

<sup>47</sup> На відміну від інших українців-викладачів Студіум Коровицький не може вважатись емігрантом, оскільки досягнув повноліття вже в період, коли м. Володимир-Волинський

Коровицького (1907–1991)<sup>48</sup>, присвячену історії православного проповідництва в польсько-литовській державі наприкінці XVI – на початку XVII-го століть (опублікована в “Ateneum Wileńskie”). Найбільша ж за обсягом робота В. Заїкіна в “Elpis” була опублікована в перших двох випусках часопису. Присвячена вона початковому етапу поширення християнства у Східній Європі<sup>49</sup>.

Дмитро Дорошенко, який долучився до викладання на Студіум тільки в 1936 році (очолив кафедру загальної історії Церкви), є автором рецензії на історичний нарис Б. Крупницького “Теофан Прокопович і шведи”<sup>50</sup>. Окрім інавгураційного викладу, присвяченого оцінці місця історії Церкви у всесвітній історії<sup>51</sup>, найбільшою за обсягом його публікацією у виданні був некролог знаного чеського історика Ярослава Бідла (1868–1937) (виданий також окремою брошурою)<sup>52</sup>.

Василь Біднов (очолював на Студіум кафедру загальної історії християнських церков та літургики) опублікував на сторінках “Elpis” дві церковно-історичні розвідки: про життя та творчість Адама Зернікава (культурного діяча, письменника і православного богослова др. пол. XVII ст., німця за походженням)<sup>53</sup> та московського митрополита Макарія (Булгакова) (1816–1882)<sup>54</sup>. На ці публікації вийшли короткі рецензії Михайла Антоновича (1910–1954)<sup>55</sup> та Івана Мірчука (1891–1961)<sup>56</sup> в часописі “Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven” (видавався в Бреслау (нині – Вроцлав)).

---

(уродженцем якого він був) знаходилось у складі Польської держави. Дет. про нього див.: С. В. Федоренко, *Коровицький I*, Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] Режим доступу: [http://esu.com.ua/search\\_articles.php?id=5918](http://esu.com.ua/search_articles.php?id=5918).

<sup>48</sup> W. Zaikin, *Korowicki I.: Stan kaznodziejstwa prawoslawnego na przelomie w. w. XVI–XVII w państwie litewsko-polskim. “Elpis” (Warszawa) R. IX: 1935 zes. 1, s. 241–280: [recenzja], Ateneum Wileńskie, r. XIII, z. 2 (1938) 296–298.*

<sup>49</sup> W. Zaikin, *Chrzescijanstwo w Europie Wschodniej w polowie X-go wieku, Elpis, r. I (1926) 47–93, 107–164; r. II (1927) 57–68, 73–86.*

<sup>50</sup> Prof. D. Doroszenko, [Рецензія на історичний нарис Б. Крупницького “Теофан Прокопович і шведи” (Жовква, 1934. – 14 с.)], *Elpis, r. X, z. 1–2 (1936) 230–231.*

<sup>51</sup> Prof. D. Doroszenko, *Miejsce dziejow Kosciola w historii powszechnej. Wyklad inahuracyjny, wygloszony w dniu 29.IV. 1936 na Uniwersytecie J. Pilsudskiego w Warszawie, Elpis, r. XI, z. 1–2 (1937) 70–84.*

<sup>52</sup> D. Doroszenko, *Profesor Jaroslaw Bidlo (1868–1937)*, Warszawa 1937, [I] 29 s.

<sup>53</sup> В. Біднов, *Адам Зернікав і його догматичні трактати*, *Elpis, r. VIII, z. 1 (1934) 151–174.*

<sup>54</sup> В. Біднов, *Московський Митрополит Макарій (Булгаков)*, *Elpis, r. VI, z. 1–2 (1932) 222–273.*

<sup>55</sup> M. Antonowitsch, *Moskauer Metropolit Makarij (Bulhakow) 1816 bis 1882 by W. Bidnow*, *Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven. Neue Folge, Bd. 9, H. 4 (1933) 631.*

<sup>56</sup> I. Mirtschuk, *Adam Zernikav i jeho dohmatyčni traktaty by W. Bidnov*, *Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven, Neue Folge, Bd. 10, H. 3/4 (1934) 600–601.*



А. Стародуб, Публікації українських вчених-емігрантів...

Ще одна велика за обсягом публікація Біднова (про історію дзвонів та дзвонарства) мала науково-популярний характер<sup>57</sup>.

Найбільший інтерес викликають, втім, спогади-некрологи про професорів дореволюційних духовних академій. Зокрема, на сторінках “Elpis” було опубліковано продовження умовної серії спогадів про професорів КДА<sup>58</sup>. Учений відгукнувся на повідомлення про смерть останнього ректора Академії єпископа Василя (в миру – Дмитрія Богдашевського, 1861–1933)<sup>59</sup> та професора Василя Екземпларського (1875–1933)<sup>60</sup>, загалом позитивно оцінивши творчий доробок і особистість обох богословів (у “старій” КДА Богдашевський та Екземпларський вважались антагоністами).

Ще один текст, який також належить перу Біднова, – некролог Костянтина Харламповича (1870–1932)<sup>61</sup>. Цей вчений формально не був пов’язаний з КДА (навчався та викладав у Санкт-Петербурзькій та Казанській духовних академіях). Однак сфера його наукових зацікавлень (Харлампович є автором класичної розвідки “Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь”) та останнє десятиліття життя були тісно пов’язані з Україною.

У студентів залишилися позитивні враження про лекції та семінари Василя Біднова. Зокрема, його, серед інших професорів, виокремив автор першого нарису з історії Студіум о. Миколай Ленчевський (1912–2003) (випускник 1936 року)<sup>62</sup>. В ІХ томі “Elpis” (1937) був опублікований нарис про життя та творчість самого Біднова<sup>63</sup>, який написав О. Лотоцький<sup>64</sup>.

Лотоцький є автором ще одного тексту такої ж тематики – присвяченого українському історику, археологу і культурно-громадському діячеві протоіерею Юхиму Сіцинському (1859–1937)<sup>65</sup>. Ці публікації

<sup>57</sup> В. Біднов, *Дзвони: короткий історичний нарис*, Elpis, r. V (1931) 96–117.

<sup>58</sup> В. Біднов, *Володимир Завітневич*, ЗНТШ, т. СХLIX, Л., 1928, с. 218–221; В. Біднов, *Професор Київської духовної академії С. Т. Голубев (з нагоди 10-х роковин його смерті)*, Духовний Сіяч, 12–14 (1930).

<sup>59</sup> W. Bidnow, *Preoświadczeniyy Episkop Wasilij Bohdaszewski (wspomnienie pośmertne)*, Elpis, r. VII, z. 2. (1933) 120–129.

<sup>60</sup> W. Bidnow, *Wasilij Iljcz Ekzemplarski (wspomnienie pośmertne)*, Elpis, r. VII, z. 2 (1933) 130–133.

<sup>61</sup> В. Біднов, *К. В. Харлампович (1870–1932)*, Elpis, r. VII, z. 2 (1933) 106–119.

<sup>62</sup> Ks. M. Lenczewski, *Studium Teologii Prawosławnej na Uniwersytecie Warszawskim w latach 1927–1939*, s. 49–50.

<sup>63</sup> А. Łotocki, *Pamięci prof. Wasyla Bidnowa*, Elpis, r. IX, z. 1–2 (1937) 282–301.

<sup>64</sup> Лотоцький опікувався організацією поховання В. Біднова і увічненням його пам’яті (AAN *MWRiOP*, sygn. 1111, k. 236).

<sup>65</sup> А. Łotocki, *Protoierej Eufemiusz Siciński*, Elpis, r. XI, z. 1–2 (1937) 202–208.

займають важливе місце в творчій спадщині Лотоцького – автора біографічних розвідок<sup>66</sup>.

Значний інтерес становлять численні рецензії українських вчених на дипломні роботи випускників Студіум.

З одного боку, вони дають уявлення про тематику наукових студій, на яку орієнтували студентів. Наприклад, О. Лотоцький керував роботами, присвяченими історії Православної церкви в Україні у першій (студент П. Дубицький) та другій (студент П. Романюк) половині XVIII ст. Під керівництвом ученого студенти працювали над розвідками про церковний устрій Балканських (Е. Фотіадіс, С. Ніколіч) та Грузинської церков (В. Озеров). Загалом, тематика робіт, науковими керівниками яких були українські вчені, була подібною до тієї, яка розроблялась у дореволюційній КДА. Серед дещо “нетипової” для Студіум<sup>67</sup> тематики можна відзначити розвідку М. Ліхотвор-Ліхачевського про масонський рух у Росії за часів імператора Олександра I<sup>68</sup>.

З другого боку, згадки в звітах про роботу Студіум та короткі рецензії на дипломні роботи дозволяють прослідкувати витoki контактів між окремими церковними діячами. Наприклад, проф. І. Огієнко (майбутній митрополит Іларіон) консультував студента Г. Шретера (1901–1962) (з 1938 – єпископ Польської автокефальної православної церкви Тимофій, у 1961–1962 – митрополит Варшавський та усїєї Польщі). Шреттер підготував дослідження “Вплив реформації на появу перекладів Св. Письма українською мовою”.

Типовий відгук-рецензія на студентські роботи складалась з оцінок та зауважень двох професорів. Наприклад, І. Огієнко разом з О. Лотоцьким оцінювали цілу низку робіт, темою яких були як питання ранньої історії слов’янських країн<sup>69</sup>, взаємини Православної та Уніатської

<sup>66</sup> Г. Михайленко, *Біографічні нариси у творчій спадщині Олександра Лотоцького*, Півд. архів: 36. наук. праць: Іст. науки, Херсон, 2008, вип. XXVIII–XXXIX, с. 248–256.

<sup>67</sup> Втім, наприкінці XIX – поч. XX ст., подібна тематика розроблялась у російських духовних академіях, у тому числі – в КДА. Дет. див.: О. О. Крижанівська, *Наукова розробка історії масонства у Київській духовній академії другої половини XIX – початку XX ст.*, Історіографічна спадщина науки історії України (погляд з кінця XX ст.). Матеріали Всеукраїнської наук.-освітньої конференції, присвяч. 300-річчю народження Якова Марковича; 130-річчю народження Михайла Грушевського; 60-річчю існування Інституту історії України НАНУ (м. Глухів, грудень 1996 р.), К., 1996, с. 24–25.

<sup>68</sup> *Recenzje Prof. z. kand. Aleksandra Lotockiego, o pracy p. Mikolaja Lichotwor-Lichaczewskiego p. t. “Wolnomularstwo w Rosji za czasów Aleksandra I (1803–1822)”*, Elpis, r. VII, z. 2 (1933) XXXVI–XXXVII.

<sup>69</sup> *Recenzja Prof. z. D-ra Jana Ogijenko oraz Prof. z. kand. Aleksandra Lotockiego o pracy p. Chrysanfa Gontara p. t. “O narodowości Cyryla i Metodogo”*, Elpis, r. VI, z. 1–2 (1932)

А. Стародуб, Публікації українських вчених-емігрантів...

церков<sup>70</sup>, історії окремих церковно-адміністративних одиниць та інституцій (як в Україні, так і в сусідніх країнах)<sup>71</sup>. Історія Православної церкви в давній Речі Посполитій була темою, де “перетинались” наукові зацікавлення В. Біднова та О. Лотоцького<sup>72</sup>.

Таким чином, тривалий час роботи саме українські викладачі Студіум визначали “обличчя” видання. “Піком” присутності українців на сторінках часопису були 1931 та 1932 роки. У V та VI випусках були статті та рецензії одразу трьох професорів-українців – І. Огієнка, О. Лотоцького та В. Біднова. У будь-якому випадку, вивчення публікацій вчених-емігрантів у “Elpis” суттєво доповнює інформацію не лише про наукову<sup>73</sup>, але й про педагогічну діяльність окремих представників української міжвоєнної еміграції в Польщі<sup>74</sup>.

---

CXXIV–CXXXII; *Recenzja Prof. z. D-ra Jana Ogijenko oraz Prof. z. kand. Aleksandra Lotockiego o pracy p. Teokysta Skorobackiego p. t. “Praojczyna Słowian”, Elpis, r. VI, z. 1–2 (1932) CXLII–CXLIV.*

<sup>70</sup> *Recenzja Prof. z. D-ra Jana Ogijenko, oraz Prof. z. kand. Aleksandra Lotockiego, o pracy ks. Mikołaja Garwasiuka p. t.: “Michał Słozka i jego wydania”, Elpis, r. VII, z. 2 (1933) XLIV–XLV; Recenzja Prof. z. kand. Aleksandra Lotockiego oraz Prof. z. mag. Jana Ogienko o pracy p. Anatola Tymińskiego p. t. “Powstanie Unji Cerkiewnej w państwie Polsko-Litewskim”, Elpis, r. VI, z. 1–2 (1932) CXXIII–CXXIV; Recenzje Prof. z. kand. Aleksandra Lotockiego, oraz Prof. z. mag. Jana Ogijenko o pracy p. Włodzimierza Baranowa p. t. “Odnowienie Prawosławnej Hierarchji Cerkwi Ukraińskiej na początku wieku XVII-go”, Elpis, r. VI, z. 1–2 (1932) XC–XCI.*

<sup>71</sup> *Recenzja prof. Z. Mag. Jana Ogijenko oraz Prof. z. kand. Aleksandra Lotockiego o pracy p. Michała Kucewicza p. t. “Drukarnia Poczajowska”, Elpis, r. VI, z. 1–2 (1932) CVII–CIX; Recenzja Prof. z. kand. Aleksandra Lotockiego oraz Prof. D-ra Jana Ogijenko o pracy p. Velicu Dudu p. t. “Powstanie Metropolji Moldawskiej”, Elpis, r. VI, z. 1–2 (1932) CLIII–CLIV.*

<sup>72</sup> *Recenzja Prof. z. kand. Aleksandra Lotockiego oraz Prof. z. mag. Wasyla Bidnowa o pracy p. Kalinika Halija p. t. “Prawo patronatu w Cerkwi Prawosławnej w Polsce”, Elpis, r. VI, z. 1–2 (1932) CLIV–CLV.*

<sup>73</sup> Більшість дослідників зосереджується на роботі українських дослідників в Українському науковому інституті. Лише в окремих роботах їхня діяльність у 1920–1930-х рр. розглядається в більш широкому контексті. Див. напр.: А. Середницькі, *W kręgu współpracy uczonych polskich i ukraińskich w Warszawie (1925–1939): (z historii Studium Teologii Prawosławnej UW i Ukraińskiego Instytutu Naukowego)*, *Rocznik Teologiczny ChAT XXXVI*, r. 36, z. 1–2 (1994) 197–211; R. Potocki, *Ukraiński Instytut Naukowy w Warszawie (1930–1939) – jego wkład do nauki i kultury ukraińskiej i polskiej*, *Warszawskie zeszyty ukraińoznawcze*, 6–7 (1998) 257–266.

<sup>74</sup> У більшості спеціальних досліджень, присвячених педагогічній діяльності згаданих вчених-емігрантів, недостатньо уваги приділяється їхній роботі на варшавському Студіум православної богослов'я. Див. напр.: О. Дудко, *Життєвий шлях, громадсько-політична та науково-педагогічна діяльність Олександра Гнатовича Лотоцького (1870–1939)*; Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 “Історія України”, К., 2005, 20 с.; В. Алейкіна, *Педагогічні погляди та просвітницька діяльність Василя Олексійовича Біднова (1874–1935 рр.)*; автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки”, Кіровоград, 2010, 20 с.